

SUOMEN SE JA MUUT DEMONSTRATIIVIT

Ritva Laury *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Studies in discourse and grammar. Volume 7. Amsterdam: John Benjamins 1997. 294 s. ISBN 90-272-2617-2.

Ritva Lauryn kirja käsittelee sitä, miten demonstratiivipronomineja käytetään tarkoitteiden esittelyyn ja kuljettamiseen puhutussa suomessa. Kirja pohjautuu hänen Kalifornian Santa Barbaran yliopiston väitöskirjaansa (1995) ja edustaa diskurssi-

funktionaalista ajattelua, jonka keskeisiin vaikuttajiin kuuluvat Wallace Chafe, Sandra Thompson ja John Du Bois. Taustansa mukaisesti Laury tekee tiukan empirististä analyysia luonnollisista kielenkäyttötilanteista kerätyn aineiston pohjalta.

Kirjan otsikko ja johdanto esittävät tutkimuksen pääaiheeksi määräisen artikkelin meneillään olevan kehittymisen suomessa, siis diakronisen kysymyksenasettelun. Tämä on kaikkia kiinnostava aihe, josta on viime aikoinakin keskusteltu (Juvonen 2000; Larjavaara 2001), mutta kannattaa huomata, että kirjassa on paljon muutakin. Teos jakautuu kahteen substanssiosaan. Ensimmäinen (luku 3, hieman alle sata sivua) kuvaa kvalitatiivisesti suomen demonstratiivijärjestelmää: sekä itsenäisinä että tarkenteina eli substantiivin määritteinä käytettyjä pronomineja. Toinen (luku 4, hieman yli sata sivua) taas kuvaa kvantitatiivisin argumentein *se*-tarkenteen artikkelituumista. Mielestäni tutkimuksen — myös sen artikkelikehitystä kuvaavan osan — vahvuus on nimenomaan suomen demonstratiivijärjestelmän kuvauksessa. Diakroniset tulokset ovat mielenkiintoisia mutta eivät aivan yhtä vakuuttavia siihen nähden, mitä kirjan otsikon jälkiosa lupaa. Demonstratiivien synkronisen kuvauksen aineistona Laury käyttää arkikeskusteluja, mutta diakronisen kuvauksen *se*-tarkenteen tehtävän muuttumisesta hän tekee kertomusaineistosta — väistämättä, koska vanhemmilta ajoilta ei ole saatavissa vuorovaikutusaineistoa. Muutenkin kertomukset ovat kiitollisia tutkittaessa tarkoitteiden muuttuvaa diskurssi-statusta, sillä keskeisiä konkreettisia tarkoitteita kuljetellaan niissä yleensä melko pitkään. Demonstratiivijärjestelmän käytöstä taas tuskin saisi mitään kuvaa muuten kuin tarkastelemalla sitä vuorovaikutuksessa, toiminnan osana.

DEMONSTRATIIVIEN KOKO KUVA

Demonstratiiveja on kautta aikojen kuvattu tarkoitteiden suhteelliseen etäisyyteen perustuvien käsittein, kuten termeillä proksimaalinen ja distaalinen. Lauryn kanta on, että suomen *tämä*, *tuo*, *se* -sarjan pronomi-

nien ero ei perustu etäisyyteen edes silloin, kun keskustelu liittyy konkreettisten esineiden käsittelyyn. Ei olekaan vaikea huomata, että vaikkapa omaan sormeensa voi tilanteen mukaan viitata millä tahansa kolmesta demonstratiivista. Lauryn näkökulma on sosiaalinen, ei-konkreettinen: demonstratiiveilla puhujat säätelevät ja ilmaisevat suhtautumistaan tarkoitteisiin ja siihen, millainen pääsy keskustelukumppaneilla niihin on, sosiaalisessa ja kognitiivisessa mielessä. Tähän suuntaan suomen demonstratiiveja lienee ensiksi kuvannut Terho Itkonen (1979), joka puhui puhujan ja kuulijan havaintopiireistä. Laurykin kuvaa systeemiä puhujan ja puhuteltavan piirien (*sphere*) avulla, mutta hänen kuvauksessaan piiri ei läheskään aina perustu havaintoon. Ehkä pitäisi puhua kognitiivisesta tai hallintapiiristä; käytän kuitenkin seuraavassa ilmausta alue.

Demonstratiivi *tämä* kertoo, että tarkoite on puhujan senhetkiselällä alueella (jolla puhuteltava voi olla mukana), *tuo* sijoittaa tarkoitteen vastaavasti puhujan alueen ulkopuolelle ja *se* puhuteltavan alueelle. Nämä alueet ovat interaktiivisia ja dynaamisia: pronominin valinta ei pelkästään ilmaise jonkun aluetta vaan myös luo sen. Tätä Laury kuvaa kauniisti tarkastelemalla yksinkertaista tilannetta, jossa kaksi lasta leikkii Playmobil-leluilla. *Tää*, *toi* ja *se* eivät vaihdu tarkoitteen sijainnin mukaan vaan sen, mitä lapset tekevät; koko ajan he muokkaavat omia alueitaan. Samansuuntaisesti on pronomineja käsitellyt Seppänen (1998) tutkimuksessaan demonstratiiveista keskustelun muuttuvien osallistujaroolien ilmaisussa.

Otan muutaman esimerkin Lauryn analyysistä. Sijoittaessaan tarkoitteen puhujan alueen ulkopuolelle *tuo* voi jossakin tilanteessa luoda implikaation, että tarkoite on puhuteltavan saatavilla, esimerkiksi toimintapiteitä varten: *Toss on sauva* (yksinker-

taistan Lauryn esimerkkien merkintää). Tämän jälkeen se onkin jo puhuteltavan alueella: *Älä hukkaa sitä*. Sen sijaan tapauksessa *Näähän sä ton lipun* on puhuteltavakin mukana lausuman indeksaalisessa perustassa: perspektiivi on yhteinen. *Tuo* onkin kotonaan muun muassa ei-indikatiivisissa lausumissa: kysyessään *Riittääköhän toi yks pala?* puhuja kutsuu puhuteltavaa arvioimaan tarkoitetta kanssaan. Vain *tämä* sopii tarjoamiseen, sillä tarjottavan on oltava puhujan alueella. (Tai, voisin spekuloida, lause *Toss on* voi toimia eräänlaisena työkeänä tarjouksena: tarjottava on poissa hallinnastani, ei voisi vähempää kiinnostaa.)

Se viittaa joko puhuteltavan paikkaan (*Istu siinä*) tai johonkin, mistä puhuja olettaa puhuteltavan olevan jo tietoinen. Tavallista on, että puhuja ensin kiinnittää puhuteltavan huomion tarkoitteeseen *tämä*- tai *tuo*-pronominilla ja vasta sitten käyttää *se*-pronominia: *Sille vielä tälläne*. – – *Tossa. Laita se*. Tämä sai minut ajattelemaan tapausyhteyttä, jota Laury ei käsittele: *Miksä oot tommonen ~ noin teet ~ ton oitit?* Puhuja viittaa oman alueensa ulkopuolelle, johonkin nimenomaan puhuteltavassa tai puhuteltavan toiminnassa havaitsemaansa, mutta viittauskohde ei kuitenkaan ilmeisesti ole puhuteltavan alueella, ennen kuin hänen huomionsa on kiinnitetty siihen. *Se*-pronominia näyttää useimmiten erottavan muista lähinnä anaforisuus. Laury painottaa kuitenkin, että käytännön keskustelutilanteissa anaforista ja deiktistä käyttöä on vaikea erottaa. Olennaista on, että puhuja katsoo tarkoitteen olevan kognitiivisesti puhuteltavan tavoitettavissa. Vaikka tarkoite olisikin edellä mainittu, *se*-viittaus saattaa perustua siihen, että tarkoite on muusta syystä kuulijan huomion keskipisteinä.

Merkittävä osa sellaisista tapauksista, joissa itsenäisellä demonstratiivilla viita-

taan muuhun kuin läsnäolevaan tarkoitteeseen, on niin sanottua diskurssideiksistä, viittaamista käynnissä olevan keskustelun osiin. Tällöin demonstratiivi oikeastaan luo diskurssireferentin edellä sanotun tai juuri sanottavan pohjalta. Jako deiksikseen ja anaforaan on silloin ehkä tavallistakin epäselvempi. Puhujat kyllä kohtelevat diskurssipohjaisiakin entiteettejä soveltaen konkreettisten tarkoitteiden käsittelystä tuttuja kognitiivisia alueita, mutta alueet perustuvat vielä selvemmin suhtautumiseen — esimerkiksi siihen, mikä on puhujan juuri kehittelemää tai sellaista, missä hän osoittaa haluavansa olla mukana. Lauryn aineistossa diskurssideiksistä on lähinnä yhdessä äidinkielenopettajien ajoittain argumentoivassa ryhmäkeskustelussa. Puhujat viittaavat *tämä*-pronominilla omaan tekeillä olevaan sanottavaansa ja *tuo*-pronominilla toisen esittämään aiheeseen. *Tämä* voi kuitenkin viitata myös koko keskusteluun, jossa puhuja on osallisena, ja muidenkin sanomaan voi viitata *tämä*-pronominilla, kun osoitetaan omaa mukanaoloa keskustelussa tai samannäköisyyttä. *Tuo* voi vastaavasti osoittaa etäisyydenottoa sanotusta. *Se*-pronominilla on varsinaisessa diskurssideiksissä vähäisempi rooli; se pikemminkin jatkaa jo luodusta aiheesta.

NP:illä, joissa demonstratiivipronomini on tarkenteena, sekä esitellään uusia tarkoituksia että (mahdollisesti *tuo*-tarkennetta lukuunottamatta) mainitaan uudelleen jo esiteltyjä tarkoituksia eli kuljetetaan niitä diskurssissa. *Tämä*-esittelyssä on yhdenkään, tunnistaako puhuteltava tarkoitteen, kunhan se on relevantti meneillään olevan aiheen kannalta; *tuo*-esittely pikemminkin johtaa tilannetta johonkin uuteen. Selitysmalli on jo tuttu. *Se*-NP:n tarkoite on puhuteltavan alueella, siis hänen tunnistettavissaan, *tämä*-NP:n tarkoite taas puhujan alueella, siis ehkä vain hänen tunnistettavissaan. *Tuo*-NP:n tarkoite puolestaan on sen-

hetkisen keskustelun ulkopuolella, jolloin siihen otetaan yhteinen perspektiivi tai se aloittaa jotain kokonaan uutta. Lauryn mukaan *tuo*-esittelyille ominainen piirre on, että kyseessä saattaa olla kategoria eikä instanssi: *Semmonen mies tota kokos noita, keräs noita, päärynöitä puusta*. (Jäin hieman epävarmaksi siitä, miten pitäisi ymmärtää Laury'n ehdotus, että kategorian mainitsemissa *tuo*-esittelyissä on kyse kategorian tuttuudesta puhuteltavalle.) Tähän sopii hyvin se, että *tuo* esiintyy usein sana-haun yhteydessä, jolloin puheessa voi olla merkkejä epäroinnista: itse kategoria on vielä epäselvä — puhujan alueen ulkopuolella. Sitä, että *tuo*-esittely voi luoda yhteisen perspektiivin ulkopuolella olevaan, tukevat myös tapaukset, joissa *tuo*-NP esittelee uuden tarkoituksen merkinä alkavasta kertomuksesta. (Tämä selitys tuli mieleeni, kun Uutisvuodon juontaja hiljattain pyysi kilpailijoita keksimään, minkä instituution he haluaisivat uudistaa, ja yksi kilpailijoista aloitti vastausvuoronsa sanomalla *Mä uudistasin ton laskiaispullan*.)

Se-pronominin tarkennekäyttö on tutkimuksen toisen osan aihe. Itsenäisen *se*-pronominin käyttö keskustelussa on kovin runsasta, ja Laury analysoikin vain lyhyesti sen tehtävää tarkoitteiden esittelyssä ja kuljetamisessa. Hän kiinnittää huomiota siihen, miten tulkinnat riippuvat keskustelun rakenteesta ja osallistujien toiminnasta, sekä siihen, että puheessa käytetään jopa painottomia pronomineja ilman että tarkoite olisi sillä hetkellä huomion keskipisteenä. Näin voi olla, jos tarkoite on pääteltävissä tietokehyksen aktivoimasta tilanteesta: kun on puhuttu lääkärin vastaanotolle tulosta, *se*-pronominin on helppo tulkita viittaavan ilmoittautumistiskin virkailijaan.

Demonstratiivijärjestelmään kuuluvat myös demonstratiiviset proadverbit, Laury'n sanoin demonstratiivien lokatiivis-adverbiaaliset muodot kuten *täällä, siellä, tänne*,

sinne (muita demonstratiivijärjestelmään kuuluvia jäseniä kuten *tämmöinen, semmoinen, tuommoinen* ja *näin, niin, noin* tutkimus ei erikseen käsittele). Proadverbit eroavat osittain pronomien ulkopaikallissijaisista muodoista *tällä, sillä, tälle, sille* jne., mutta osittain muodot ovat päällekkäisiä. Laury kuvaa sijamuotojen ja proadverbien järjestelmän adverbialisuuden jatkumona: proadverbit ovat adverbimaisimpia, pronomien ulkopaikallissijaiset muodot vähiten adverbimaisia. Tähän viittaa muun muassa se, että itsenäisille ulkopaikallissijaisille pronomineille on vaikea keksiä lokaalista käyttöä: esimerkiksi *Kukat on sillä* ei kai tarkoita kukkien olevan pöydällä. Laury tekee yleistyksen kognitiivisen kieliopin käsitteiden *kuvia* ja *tausta* avulla: sijamuodolla osoitetaan, että tarkoite on käsitteistetty kuvioksi, proadverbilla taas, että se on käsitteistetty taustaksi. Kuviolla on enemmän sellaisia ominaisuuksia kuin etualainen, referentiaalinen, pieni, geometrisesti yksinkertainen (esimerkiksi pistemäinen), salientti, ennakoitu ja lähellä oleva, kun taas taustan ominaisuudet ovat päinvastaiset. Ero on käsitteistyksessä, ei ulkomaailmassa, sillä hyvinkin rajattuun tarkoitteeseen voi viitata lokatiivimuodolla, kunhan siitä puhutaan taustana (esimerkiksi pienestä Playmobil-laatikosta voi silloin sanoa *täällä*). Laury katsoo yleistyksensä kattavan aiemmat, sinänsä oikeat kuvaukset, jotka ovat puhuneet viittauksen tarkkuudesta ja alueen rajattuudesta tai siitä, että sisäpaikallissijat sijoittavat tarkoituksen tiettyyn paikkaan alueella ja proadverbit viittaavat lokaatioon alueen sisällä.

Substantiivin yhteydessä proadverbit toimivat artikkelimaisen tarkenteen tapaan mutta ovat rakenteellisesti niin erilaisessa suhteessa substantiiviin, että Laury pitää eroa esillä *se*-pronominin artikkeliutumista käsittelevässä osassa, hieman vaikeasti hahmotettavalla nimellä »*sie*-merkintä».

SE-TARKENTEEN KEHITYS

Kertomusaineisto, josta Laury selvittää *se*-tarkenteen muuttumista artikkelimaisemmaksi, edustaa eri murrealueita ja kolmea aikakautta: 1800-luvun lopulla käsin muistiin kirjoitettuja satuja (vanha aineisto), 1930–40-luvun haastattelunauhoituksia (keskipolven aineisto) sekä 1970–90-luvulta olevia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kertomusaineistoja ja vuorovaikutusaineistoista poimittuja kertomuksia (nykyaينهisto). Niistä havaittava kehitys on Lauryn mukaan karkeasti sanoen seuraava: *se*-tarkennetta käytetään vanhassa aineistossa keskeisten, jo esillä olevien tarkoitteiden mainintaan, keskipolven aineistossa mukaan tulevat tunnistettavien tarkoitteiden ensimmäinnat, ja nykyykertomuksissa *se*-tarkenteella merkitään yksinkertaisesti tarkoitteiden tunnistettavuutta. Täten *se*-sanan tehtävä yleistyy (tunnistettavuuden merkinnän perusta laajenee) ja sana tulee yhä artikkelimaisemmaksi.

1800-luvun kertomuksissa *se*-sana esiintyy NP:issä, joilla mainitaan keskeinen, saavutettava tarkoite. Saavutettavuus (*accessibility*) kuuluu »aktiivointikustannusten» käsitteistöön, joka perustuu siihen, millaista mentaalista ponnistusta tarkoitteen tunnistamisen voi kuvitella vaativan puhuteltavalta ja miten tätä osoittaa NP:n muoto. Saavutettava tarkoite voi olla paitsi hieman aiemmin mainittu myös pääteltävissä mainitusta käsitteestä (*varkaanpesä – ne varkaat*). »Halvin» aktivoitava on annettu (*given*) tarkoite, joka on välittömästi käsillä, esimerkiksi juuri mainittu. Myös aktiivointikustannuksiltaan alhaisiin tarkoitteisiin viitataan joskus *se*-merkityllä NP:llä, jolloin tutkijan on selitettävä paitsi *se*-merkintä myös *se*, miksi ylipäättään käytetään leksikaalista NP:tä. Laury yhdistää asian kertomuksen taitekohtiin: tällaisia mainintoja on muun muassa suorissa esityksissä ja

eteenpäin lohkeavissa rakenteissa (*ja sitte hän katto sinne kamariin se emäntä*), joiden on oletettu sijoittuvan juuri taitekohtiin. NP:n muodon valinta ei siis ainoastaan palvele viittausten ymmärtämistä vaan osoittaa myös diskurssin rakennetta.

Tarkoitteen keskeisyyttä Laury mittaa sen mainintojen määrällä ja sillä, kuinka usein kyseinen NP esiintyy subjektina. *Se*-merkittyjen NP:iden tarkoitteet mainitaan tarinassa useimmin, ja NP:t esiintyvät useimmin subjekteina — eivät tosin välttämättä *se*-merkittyinä vaan esimerkiksi pelkinä pronomineina. Yllättävältä voi tuntua, että *se*-merkintä on yleisempää objekteissa ja paikallissijaisissa lausekkeissa kuin subjektissa. Subjektiasemahan on juuri keskeisten tarkoitteiden paikka, ja subjektina tiedetään esiintyvän lähinnä tunnistettavia NP:itä. Mutta NP:n tarkoitteen tunnistettavuutta on tarpeen merkitä juuri vähemmän keskeisissä syntaktisissa asemissa, ei niinkään sellaisissa, jotka yleisimmin kantavat tunnistettavia tarkoitteita. *Se*-merkintä siis osoittaa tunnistettavuuden juuri silloin, kun tunnistettava tarkoite on epätodennäköisin. Samantapainen yllätys on *se*, että ihmis-tarkoitteiset NP:t ovat *se*-merkittyjä harvemmin kuin muut (vaikka *se*-merkityissä NP:issä toisaalta on enemmän ihmistarkoitteisia kuin merkitsemättömissä). Ihmistarkoitteiset NP:t esiintyvät yleisimmin jo sinänsä saavutettavuutta ennustavissa asemissa.

Keskipolven aineistossa tunnistettaviin tarkoitteisiin viittaavien leksikaalisten NP:iden *se*-merkintä on yleistynyt, ei tosin kovin dramaattisesti: vanhassa aineistossa niitä oli 29 %, keskipolven aineistossa 35 % (proadverbimerkinnät kuten *siellä Laitilan salmessa* mukaan lukien vastaavat prosenstit ovat 33 ja 48). Utta keskipolven aineistossa on Lauryn mukaan *se*, että ainakin jotkut puhujista osoittavat *se*-merkinnällä, että olettavat puhuteltavan tunnistavan tar-

koitteen ylipäätään jollakin tavoin. He siis *se*-merkitsevät uusiakin tarkoitteita. Merkit-tyjen NP:iden tarkoitteiden tunnistettavuudella on keskipolven aineistossa vastaavasti moninaisempi tausta kuin vanhassa: mainit-tuuden lisäksi tunnistettavuuden pohjana voi olla aktivoitu kehys, tunnistettava mää-rite, joka ankkuroi NP:n sanottuun, tilanne tai yhteinen kulttuuri- tai muu tietotausta.

Se-merkityt NP:t ovat keskipolven ai-neistossakin tyypillisesti vähemmän kes-keisissä lauseenjäsentehtävissä. Yhteys keskeisyyteen kuitenkin laimenee, sillä uusien tarkoitteiden *se*-maininnat jäävät usein ainoiksi maininnoiksi. Tärkeät tar-koitteet esitellään ilman *se*-merkintää (esit-telyn keinoihin Laury ei puutu) ja mainitaan uudelleen *se*-merkittyinä; vain niiden *se*-merkinnällä on yhteys tarkoitteen pysyvyy-teen diskurssissa. Myös englannista on to-dettu, että ensimmäisellä kertaa määräisi-nä mainitut jäävät usein taustalle, kun taas muodollisesti indefiniittinen maininta oh-jaa avaamaan uuden kognitiivisen tiedoston ja odottamaan, että sitä käytetään myöhem-minkin.

Nykyaineistossa tunnistettavien NP:iden *se*-merkintä on entistä yleisempää. Kun sen osuus vanhassa aineistossa oli alle ja kes-kipolven aineistossa jonkin verran yli kol-mannes (tunnistettavista NP:istä), nyky-aineistossa osuus on melkein puolet, pro-adverbitapaukset mukaan lukien yli puolet. Samalla aiemmat tendenssit ovat tasaantu-neet: lauseenjäsentehtävä, tarkoitteen kes-keisyys ja aktivointitaso eivät enää näytä juurikaan korreloivan *se*-merkinnän kans-sa. Eräitä selvästi määriteltäviä kategorioida lukuun ottamatta melkein kaikki dis-kurssireferentiaaliset tunnistettavat mainin-nat ovat *se*-merkittyjä; *se*-tarkenteen käyt-tö siis kieliopillistuu. Esimerkki tästä on tarina konfirmaatiotilanteesta sattuneesta kommelluksesta, jossa *se*-merkinnän saavat viittaukset alttariin, kaapuihin, pappiin, eh-

toolliseen ja leipään. Saman esimerkin pe-rusteella *tämä* näyttää Lauryn mukaan ot-taneen keskeisyyden merkitsimen tehtävän, jota 1800-luvulla hoiti *se*: keskeiseen hen-kilöön viitataan ilmauksella *tämä minun ystävä*. Tämän ajatuksen perusteellisem-paan todistamiseen hänen aineistonsa ei il-meisesti riitä, mutta havainnoimalla nyky-puhetta huomaa, että asiassa on tutkittavaa.

Kun *se*-merkintä on yleistä, on tärkeää kysyä myös, millaiset NP:t jäävät ilman sitä. Tähän Laury vastaa ikävä kyllä vain uusimman aineiston osalta. Merkitsemättö-miä mutta tunnistettavia NP:itä on kolmea päätyyppiä: itsestään selvästi tunnistetta-viin tarkoitteisiin viittaavat ilmaukset, joi-ta ovat erisnimet ja sosiaalista roolia tarkoit-tavat sanat, kuten *äiti* tai tietyssä yhteydes-sä *apteekkari*, toiseksi tarkoitetta kuljetta-mattomat ilmaukset, kuten ruumiinosan il-maukset ja monet paikallissijaiset ilmauk-set, ja kolmanneksi muulla tavoin tunnistet-tavaksi merkityt NP:t, joissa on muu de-monstratiivi tai uudenkin tarkoitteen tut-tuun ankkuroiva genetiivimäärite tai pos-sessiivisuffiksi. Kiinnostava ryhmä ovat ruumiinosaa tarkoittavat sanat, sillä juuri niissä on tutuissa artikkelikielissäkin monenlaista selitettävää artikkelinkäytön kan-nalta. Ne edustavat autonomisia diskurssi-referenttejä lähinnä erikoistapauksissa, ku-ten lääkärin sanoessa *katotaas sinne kurk-kuun*. Vastaavasti ei-diskurssireferentiaalisia ovat monet paikallissijaiset ilmaukset, jot-ka ilmeisesti häilyvät usein substantiivin ja adverbien rajoilla, esimerkiksi *marraskuus-sa* tai *(toimittaa pois) pitäjältä*. Laury myöntää, että kaikki mainitut tyypit (paitsi toisen demonstratiivin sisältävät) kyllä voi-vat esiintyä myös *se*-merkittyinä, joten *se*-merkintä ei ole täysin kieliopillistunut. Ar-vaukseni on, että tällaista »epäodotuksen-mukaista» *se*-merkintää esiintyykin toden-näköisemmin muuntyyppisessä vuoro-vaikutuksessa kuin kertomuksissa. Ajatte-

len esimerkiksi sellaista tuttujenkin henkilöiden nimien *se*-merkintää, jonka tehtävänä näyttäisi olevan ohjata hakemaan ilmauksen relevanssia aiemmasta keskustelusta. Tällainen on lausuma *Jos mä nyt joka tapauksessa soitan sille Raunolle* tilanteessa, jossa Raunun mahdollisesta osallistumisesta kokoukseen on ollut puhe.

MITEN TUTKIA ARTIKKELIN SYNTYÄ?

Lauryn diakronisen argumentin heikko kohta on siinä, voiko aineistoja pitää keskenään vertailukelpoisina (vrt. Larjavaara 2001). Etenkin vanha aineisto poikkeaa väistämättä uudemmista. Muistiinmerkitsijä on voinut tiedostamattaankin editoida aineistoa, ja tunnettujen satujen toisinnot voivat olla pitkälle kiteytyneitä ja siis hieman muuta kuin spontaania puhetta. Lisäksi, toisin kuin yksikään vanhoista kertomuksista, monet uudemmat kertomukset perustuvat kertojan henkilökohtaiseen kokemukseen. Laury kuvaa nämä ongelmat tarkkaan työnsä johdannossa, mutta varovaisuus tuntuu kirjan jälkipuolella hieman unohtuvan ja puhe diakronisesta kehityksestä luonnollistuvan.

Kiinnitin huomiota erityisesti Lauryn vakaamukseen, että *se*-tarkenteen käytössä olisi 1800-luvun ja 1930-luvun välillä tapahtunut jotakin aivan uutta. Myös vanhassa aineistossa on pari ennen mainitsematonta mutta *se*-merkittyä tapausta, esimerkiksi lause *niin se valas sen huoneen* yhteydessä, jossa tiedetään olevan kyse kertomuksen senhetkisestä tapahtumapaikasta, koska juuri on puhuttu ikkunaverhoista. Tämän huoneen Laury tulkitsee aktiivoidun kehyksen perusteella saavutettavaksi tarkoitteeksi, ei siis tunnistettavaksi uudeksi tarkoitteeksi, joita alkaa tulla vasta keskipolven aineistossa. Laury myöntää tämän eron haavoittuvuuden ja arvioi kysei-

set vanhan aineiston tapaukset »innovatiivisiksi». Mielestäni on aivan yhtä mahdollista, että uusien tarkoitteiden merkintä tunnistettaviksi *se*-sanalla on ollut jo 1800-luvun kertojille tuttu keino ja että erot johtuvat kertomustyypistä. Voi nimittäin epäillä, onko perinteinen satu sellainen ympäristö, jossa Lauryn uudennoksiksi arvioimille *se*-merkinnöille olisi käyttöä. Ilmeisesti edustava keskipolven aineiston tapaus, jossa uuden tarkoitteen tunnistettavuus perustuu kehykseen, on ilmaus *se lautturin emäntä* omaan kokemukseen perustuvassa kertomuksessa: *Ja, sitte, mentiin sinne rantaa ja, sitte se lautturin emäntä sitten ni, – –*. Puhuja luottaa Lauryn mukaan puhuteltavan kulttuuriseen tietoon: lauttoja hoitivat lautturit, jotka yleensä olivat naimisissa. Näin on, mutta kuinka todennäköisesti tällaisia tilanteita tulee eteen, kun kerrotaan perinteistä satua? Laury havaitsee muun muassa, että uuteen mutta tunnistettavaan tarkoitteeseen viittaavia *se*-merkintöjä on haastattelijoiden kysymyksissä, kun haastatteliija arvelee haastateltavalla olevan tietoa jostakin tarkoitteesta (*Muistatko te hyvin sen ajan vielä kun siellä Laitilan salmessa ei ollut sitä siltaa?*). Onko tähän 1800-luvun satumonologeissa tilaisuutta? Eräissä tapauksissa tunnistettavuuden merkintä taas perustuu pelkästään päähenkilön omaan näkökulmaan (kertoja »näyttää ajattelevan ääneen»). Tämäntyyppinen *se*-merkintä perustuu niin vahvasti puhujan omaan kokemukseen, että on vaikea nähdä kenenkään turvautuvan siihen kertoessaan perinteistä satua.

Laury torjuu kertomustyypin mahdollisen vaikutuksen nykyaineistoa käsitellessään: siitä ei voi olla kysymys, koska kaksi runsaasti *se*-merkintää sisältävää nykykertomusta on niin ikään perinteisiä tarinoita. Lisäksi Laury on käyttänyt jonkinlaisena tukiaineistona kolmea nauhoittamaansa, 13-vuotiaiden kertomaa *Tuhkimo-* ja *Puna-*

hilkka-satua, joissa on erityisen paljon *se*-merkintää. Nyt kun Juvosen (2000) tulokset ovat saatavilla, voi vain harmitella, ettei Laury ole enempää käsitellyt tällaista aineistoa. Muutenkin olisi ollut mielenkiintoista tietää enemmän aineiston kertomusten luonteesta. Laury toteaa esimerkiksi, että *se*-merkinnän ja tarkoitteen keskeisyyden korrelaatio häipyy nykyaineistossa, jos laskuista jätetään pois vain pronominilla tai erisnimellä mainitut tarkoitteet; näitä on nykyaineistossa niin paljon enemmän kuin aiemmissa, että niiden poistamisesta on seurauksia vain nykyaineiston profiilille. Kertooko tämä jotakin tekstityypistä? Vaikka Lauryn tutkimus on nytkin erittäin tarkka ja yksityiskohtainen, tulee silti halu päästä vielä paremmin käsiksi kunkin yksittäisen kertomuksen ominaispiirteisiin.

Laury myöntää, että piirteet, joita hän on kvantifioinut, ovat joskus väistämättä tulkinnanvaraisia — esimerkiksi aivan keskeinen tunnistettavuus. Toinen varmastikin tulkinnanvarainen asia on *se*, mikä ylipäättään kannattaa laskea NP:ksi. Ajatellen omaa epävarmuuttani tällaisten tehtävien edessä olisin ollut iloinen, jos Laury olisi esitellyt tulkintaperusteitaan vielä hieman perusteellisemmin.

JOKO SE NYT SITTEEN ON ARTIKKELI?

Hyväksytään kokeeksi, että Laury on tutkimuksellaan todistanut diakronisen muutoksen, jossa *se*-sana yleistyy keskeisten, saavutettavien tarkoitteiden merkinnästä kaikkien puhuteltavan tunnistettavissa olevien tarkoitteiden merkintään. Onko hän myös osoittanut, että puhutun suomen *se* on kielipillistunut artikkeliksi? En tunne suurta houkutusta vastata »kyllä» enkä »ei». Yksi laajalti tunnettu kriteeri on Greenbergin (1978) kolmivaiheinen asteikko. Lauryn mukaan *se*-sanana käyttö ei »vielä» vastaa

tunnettujen artikkelikielten kuten englannin artikkelinkäyttöä mutta on edennyt Greenbergin asteikolla selvästi vaiheen nolla ohi vaiheen yksi puolelle. Vaiheessa yksi artikkeli ilmaisee tunnistettavuutta ja on pakollinen. Tunnistettavuuden ilmaisin suomen *se* Lauryn mukaan nykyaineistossa juuri on, mutta onko se tunnistettavaan viittaavassa NP:ssä (hyvin määriteltäviä erikoistapauksiakin lukuun ottamatta) pakollinen? *Se*-merkinnällä on merkitys, ja jos merkintä jää pois, myös merkitys jää ilmaisematta. Jos pois jättäminen johtaisi epäkieliopillisuuteen, oltaisiin selvästi vaiheessa yksi, mutta tätä on lähes mahdoton arvioida jo siksi, että kirja- ja puhekielen rajaa on vaikea vetää niin intuitioita kuin aineistojakin tarkasteltaessa.

Toinen mahdollinen artikkelisuuden kriteeri on frekvenssi. Nykyaineistossa 55 % leksikaalisista tunnistettavista NP:istä on *se*-merkittyjä, ja *se*-merkintä voi yksittäisissä kertomuksissa nousta 60 prosenttiin, mutta kuinka paljon tämä on? Laury vertaa tuloksia Danielle Cyrin (1993) ehdotukseen, jonka mukaan artikkelikielten artikkelillisten NP:iden tekstifrekvenssi on 39–55 % mutta demonstratiivillisten korkeintaan noin 7 %. Lauryn nykyaineistossa *se*-merkittyjen NP:iden frekvenssi on 27 % kaikista NP:istä, siis paljon yli Cyrin demonstratiivien mutta vielä alle artikkelien frekvenssin.

Kolmas kriteeri voisi olla se, että sanassa olisi tapahtunut kielipillistumiselle ominaisia fonologisia tai morfologisia muutoksia. Niistä Laury ei puhu, eikä niistä liene havaintojakaan (vrt. Juvonen 2000). Muuten *se*-tarkenteen tehtävän muutos on Lauryn mukaan kyllä kielipillistumista: uuden kielipillisen kategorian (siis *se*-sanalla merkittävän tunnistettavuuden) tuloa kieleen ja siihen liittyvää merkityksen abstraktistumista ja käytön yleistymistä.

Maininnan arvoinen piirre Lauryn ku-

vauksessa *se*-sanana artikkeliutumisesta on se, että hän tuskin lainkaan tarvitsee käsitettä määräisyys. Hakemistossa on tästä sanasta yksi ainoa viittaus: johdannossa käsitellään määräisyyttä muotodimensiona ja mainitaan keskeinen definiittisyyskirjallisuus. Laury kumoaa lähes kaikki tuntemani argumentit, joiden mukaan suomen *se* ei voi olla artikkeli, koska siltä puuttuu jokin tietty jonkin artikkelikielen artikkelinkäytön ominaisuus. Hän muun muassa osoittaa, että *se* esiintyy assosiaation kautta tunnistettavissa NP:issä. Aineistossa ne eivät tosin aivan vastaa yleisesti käytettyä esimerkkityyppiä *Ostin auton mutta (*se) moottori ei toiminut*, jossa *se*-merkintää voi pitää paristakin syystä odotuksenvastaisena. Lisäksi aineistossa on geneerisiä *se*-merkittyjä NP:itä, joiden mahdollisuutta on aiemmin epäilty. Omasta puolestani lisäisin tähän vielä käsityksen, ettei *se*-tarkenteella merkittäisi uniikkeihin olioihin viittaavia NP:itä kuten *kuu*, joissa artikkelikielet käyttävät artikkelia. On kai aivan järkevää sanoa esimerkiksi *Oli vaikea löytää kotiin kun se kuukin oli pilvessä*, mutta *se*-sana ei tässä ilmaise uniikkiutta eikä tarkoitteen tunnistettavuutta vaan viittaa aiempaan keskusteluun. Sama koskisi *se*-merkittyjä geneerisiä NP:itä ja, kuten mainittu, tuttujen henkilöiden nimiä. Ei ole mitenkään itsestään selvää, osoittaako tämä *se*-sanana tehtävä sanan artikkeliutta vai jotakin muuta.

Erot muiden kielten artikkelitapauksiin voi osoittaa paitsi paikkansapitämättömiksi myös sikäli turhiksi, että kaikkien artikkelikielten välillä on artikkelin käytössä eroja — esimerkiksi juuri erisnimien sekä geneeristen ja ei-diskurssireferentiaalisten NP:iden yhteydessä — joten mikään yksittäinen kieli ei voi toimia artikkeliuden kriteerinä. Edes määräisyys ei ehkä olekaan kielestä riippumaton kategoria vaan suunta, johon eri kielten demonstratiivisten aineiden voi todeta kehittyvän, kun ne yleis-

tyvät ja abstraktistuvat käytöltään. Funktionalismin mukaista on tutkia, miten morfosyntaktiset ominaisuudet ja kehityskulut ja toisaalta vuorovaikutuksen tarpeet liittyvät toisiinsa, ei niinkään etsiä näiden välillä olevia universaaleja merkityskategorioita. Tässä on yksi Lauryn monipuolisen ja inspiroivan tutkimuksen suuria ansioita. Artikkelit tai ei, *se* on kovin kiinnostava, mutta niin ovat myös *tämä* ja *tuo*. ■

MARIA VILKUNA

Sähköposti: maria.vilkuna@kotus.fi

LÄHTEET

- CYR, DANIELLE 1993: Cross-linguistic quantification: Definite articles vs. demonstratives. — *Language sciences* 15(3): 195–229.
- GREENBERG, JOSEPH H. 1978: How does a language acquire gender markers. — Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of human language. Vol. 3: Word structure*. Stanford: Stanford University Press.
- ITKONEN, TERHO 1979: *Zur Semantik und Pragmatik der Finnischen Demonstrativa*. Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Wiesbaden: Societas Uralo-Altaica.
- JUVONEN, PÄIVI 2000: *Grammaticalizing the definite article: A study of definite adnominal determiners in a genre of spoken Finnish*. Doctoral dissertation. Stockholm: Department of Linguistics, Stockholm University.
- LARJAVAARA, MATTI 2001: Suomen niin sanottu artikkeli. — *Sananjalka* 43 s. 191–203.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistajaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.